

O mome životu i radu*

Piše: **fra Eugen Tomić**

Djetinjstvo i školovanje. Da mi vrijeme prije prođe, odlučio sam bar donekle na papir staviti svoja sjećanja unazad 80 i više godina. Ja sam Ante Tomić, fratarsko ime fra Eugen, sin Blaža Tomića i Anice, rođene Šunjčić. Rođen sam 6. veljače 1919. u Gornjim Radišićima, kršten 7. veljače te iste godine na Humcu od pok. fra Jake Vasilja, dobrog i plemenitog svećenika koji je, kako su mi pričali, požurivao nositelje da što prije stople dijete jer je bila ciča zima, kalandorska zima. Moja je odjeća bila pelene u koje sam bio zavijen od glave do pete, s pokrivačem materina ili nevistina rudenjaka. Na krštenje i nazad trebalo je najmanje 5 sati, ako sam došao odmah na red jer tada su se djeca krstila kad koje dođe. Imao sam tri sestre i tri brata, u godinama dosta razlike među nama jer su djeca umirala. Moja je majka rodila dvanaestero djece, troje ih je umrlo prije mene, a poslije mene umrlo je jedno. Kažu da sam nastavio dobiti dobru majku sve do četvrte godine, kada mi se rodila mlađa sestra Anđa, 1923. Netko će upitati čemu ovaj redosljed braće i sestara. Razlog je u tome što sam ja bio četvrti, najmlađi sin od svojih roditelja, a s velikim razmakom u dobi pa sam zbog toga imao poseban tretman kao mezimče. Stariji su išli raditi teže poslove, a ja sam ostao kod kuće, s majkom. I bio sam ljubimac sve dok nije došla mlađa sestra. Tada sam malo ispao iz pažnje. Međutim, ni tada mi nije bilo teško. Zabavljao bih se na svoj način, jer nisam imao društva iz komšiluka koji je bio dosta udaljen,

pa sam sâm tucao križeve čekićem po kamenjima, igrao se s kozličićima, igrao se s janjcima, zvao braću na ručak, neke poruke komšiluku i nazad obavljao. Dok su moja starija braća i sestre išli neki u drva, preko 50 kilometara tamo i ovamo, na sebi donijet nešto čuče, drugi čuvali ovce, kopali, orali, krčili, sadili, radili... ja sam bio u svom svijetu, mala zabava. Vrlo se dobro sjećam da je moj susjed Vinko Livadić imao malo pule koje sam ja sa sto muka od oca izmolio da mi ga kupi. Njega sam timario, hranio, na vodu vodio, jahao. To je bilo zanimljivo ovim mojim susjedima, komšiluku, djeci pa su i oni pratili, bilo je zabavno.

Eto u takvim i sličnim prilikama mali je Ante dočekao osmu godinu 1927. kada ga je otac odveo u Ljubuški i upisao u prvi razred osnovne škole kod učiteljice Sabire Krehić, koja je bila jako gojazna i koja je najviše vremena trošila lomeći orahe između dviju šaka, a ponešto i nas pitajući ili kazivajući sjedeći neumorno za stolom s kojeg je mogla nesmetano gledati sve prolaznike glavnom i jedinom ulicom kroz Ljubuški. Jedino je bila hitra ako je netko od nas došao koji čas poslije 8 sati. Tada bi ustala pa bi svakome po smrznutim prstima podijelila po nekoliko udaraca ravnalom, a onda bi nas nakon klečanja od 15 minuta pustila da sjednemo na svoje mjesto u klupi. Nju ništa nije zanimalo što sam ja i moji drugovi po velikom nevremenu morali putovati više od sat i pol vremena smrznuti toliko da neki nisu bili sposobni nositi svoju čobansku

torbu i kabanicu koja je nalivena vodom bila teža od nas. Nismo smrznutom rukom mogli izvaditi table i pisaljke iz svoje torbice. Nju nije zanimalo ni to što sam ja za mraka od kuće pošao i što smo žurili koliko god smo mogli. A bilo je djece i slabije koju smo morali iščekivati da ne ostanu na putu negdje preko brda iz Gornjih Radišića do Ljubuškoga. Škola je počinjala u 8 sati, a na podne dva sata imali smo odmora da bismo pojeli svoj ručak. Oni koji su

bili tu bliže, išli bi kući, a mi ostali iz daljine vadili bismo ono što smo imali u svojoj torbi. Cijeli moj jelovnik bio je komad kukuruze. Doduše, nije bilo u svakoga tako. Netko je imao neki prismok, malo špeka ili mesa ili bocun mlijeka, neku smokvu ili voćku, a ja, eto, nisam imao ništa, nego to i komad kruha koji bih često i kući vratio nazad. Kad sam malo odrastao, ja sam znao vratiti se kući cestom, preko Donjih Radišića, najviše zbog toga što bih

* Tekst donosimo u izvorniku jer vrijedi kao svjedočenje sa svim svojim subjektivnostima. Ispravljane su samo očite pogreške ako ih je bilo.

O ovome svjedočenju fra Ante Marić piše sljedeće: »Dana 20. rujna 2004. pismeno sam zamolio fra Eugena Tomića da mi odgovori na neka pitanja u svezi s Franjevačkom klasičnom gimnazijom na Širokom Brijegu jer je bio njezin đak. Fra Eugen mi je rekao da mi ne će ništa pisati, već da će sve snimiti. Tijekom 2005. on mi je dao dvije kazetne vrpce s ovim snimljenim tekstom, odnosno prepisanim.

navratio k svojoj dobroj strini Biškuši koja bi me neizostavno ponudila pšeničnim kruhom koji bih ja pojeo u slast i nastavio put kući. Sjećam se da sam prvi put tim daljim putem išao i zato da bih kod tete Jurke prodao koje jaje da kupim olovku ili pisaljku. Pogotovo sam morao čuvati tablu da mi je ne bi tkogod razbio. Sva moja pomoćna sredstva u torbi bila su tabla, pisaljka, pernica, bukar, spužva, a u većim razredima i koja čitanka. Moram spomenuti da je to bilo vrlo oskudno, ali eto tako je bilo.

Za vrijeme jeseni i ranoga proljeća našao bih čeljad okupljenu oko ognjišta. Ruke su im se grijale i nešto sprijeda dok je pozadi bilo kao da su vani. Iznad nas je bila lisa i na njoj je se u jesen sušio kukuruz u klipu i ono nešto pred Božić što bi se zaklalo, mesa od svinje koja se redovito klala. To je bilo meso planirano do drugoga klanja. Zato se i govorilo, mesa malo da bi u oko stalo. Iznad ognjišta bila je kotlanica na kojoj su visile komašice, na koje je bio zapet bronzin u kojemu se prije podne obavezno kuhala pura s prismokom mlijeka. U nedostatku mlijeka dobro je došla purina kaša ili još nešto uz nju. Za užinu se nešto peklo pod saćem ili se pržilo na tavi. Večera je uvijek bila iz bronzina u kojoj je krkljao kupus, krompir ili nešto što je već bilo kuhano dok je otac predvodio večernju molitvu. Nekad je bila i kraća, što je nas djecu osobito veselilo jer su nam crijeva grogotala dok je lonac ključao. Poslije molitve bila je večera. Prvo bi majka ustala ili nevjesta, sa zida skinula siniju i stavila je nasred kuće. Na nju bi stavila čanjak i u njega iskrenula ono što se kuhalo u bronzinu, postavila bi drvene kašike koliko je nas bilo i nakon molitve za blagoslov čeljad bi se sa svojim čemlijom primaknula toj siniji na

posao. Ako je bilo što mesa, majka bi ga usitnila i svakome u kašiku dala njegov dio. Iza večere mlađarija bi u zimsko doba, netko bliže, a netko dalje, našla svoje društvo da noć skрати. A otac bi skinuo gusle pa nama koji smo u kući ostali stopta poznatu, ali uvijek nama dragu davoriju zagudio. Ponekad bi došao komšija, koji je bio vrlo zabavan jer je pričao o svojim putevima po Bosni. On je nosio duhan. Kada bi se još koji susjed pridružio, došla bi i bukara crnog vina. Moj je čaća uvijek miješao crno i bijelo vino, grožđe zajedno, pa je vino bilo crveno. I na vatri je znalo goriti kao špirit jer je loza gdje je rasla 80% bila kamena podloga. Takvo se vino još danas može naći u 100% glini, tj. u Donjim Radišićima iznad plantaže, u strani suncem obasjanoj. Svjetiljka nam je bila prazna bočica od tinte s petroljem napunjena u koju se stavio komadić pleha koji je držao fitilj i svijetlio plamen jedan centimetar, možda i više. Nekada je više bila svjetlost od vatre, šume na ognjištu.

Tako bi završavao radni dan u moje doba djetinjstva, do 1931. kada sam otišao poslije osnovne škole u Ljubuškom u franjevačko sjemenište na Široki Brijeg gdje su mene i jedanaestoricu od 110 kandidata primili u 1. razred gimnazije. Škola na Širokom Brijegu od 1931. u jesen do 1937. u ljeto. Otac me doveo na Široki Brijeg oko Male Gospe 1931. Na konja je natovario pletenu korpu, u njoj naređenu robu koju treba sa sobom ponijeti. Na drugoj strani samara bila je slamarica napunjena lepuškom od kukuruza. Tu su bili još gunj i jastuk. Obojica smo išli pješice preko Lipna, Kosmaja, Buhova, Polugrine odakle sam dva mjeseca ranije prvi put, kad sam išao na polaganje ispita, ugledao veličanstveni doživljaj Širokoga

Brijega. Da se malo naužijem te ljepote, tada sam zamolio oca da malo sjednemo. I dok smo mi sjedili, stigao je iz Rasna moj kolega Jozo Brkić sa svojim ocem Ivanom. Od tada do 1968. bili smo na istom poslu. Te godine je on otišao u misije u Afriku gdje je ostao 25 godina, odakle se radi bolesti morao povući, a sada je na Širokom Brijegu u mirovini. O njemu će se i knjige pisati jer on je velika djela učinio za tamošnje misije. *Sveto pismo* i crkvene knjige prvi je preveo na afrički kiluba jezik. Još je on pisao. Zadnja mu je knjiga *Razgovor s Bogom*, koju je 2002. predao u javnost. I on je, kao i ja, ove godine ušao u 60. godinu, u obljetnicu našega zajedničkoga svećeničkog ređenja i još smo jedino nas dvojica kolega ostali od zaređenih 1943., od devetorice.

Da se vratimo na dolazak na Široki Brijeg. Smještaj. Kad smo stigli preko Mokroga na Brijeg, dočekao nas je meštar, otac fra Viktor Nuić. Lijepo nas je primio. Korpu sa stvarima stavio sam na šišu, a posteljenu sam stavio na označeni krevet u najstarijemu dijelu samostana u spavaonici za najmlađe đake. Između kreveta bio je toliki prostor da je mali ormarić za higijenske potrebe mogao poslužiti. Ispod naše spavaonice bilo je blagovalište za sve đake. Svjetlo nam je bilo na karbid. Imali smo i umivaonicu s posudom vode koja se nalijevala iz čatrnje, za umivanje. Bio je i klozet s rupama. Da pričam o hrani koju sam tamo doživio. Jednostavna. Od jedaćeg pribora imali smo kašiku koju bi nakon jela poslužitelj oprao i stavio u našu ladicu. Tanjur iz kojega smo jeli nosili smo u kuhinju. Na stolu smo dobili u tanjuru ono što je pripremljeno. Najviše je bio grah i krumpir na razne načine. Kruha smo imali, ne mogu reći, dovoljno koliko smo željeli. Bilo ga je i dobar

je kruh bio. Nekada bismo dobili kompot za večeru s malo meda. Juhu nedjeljom, koju bismo dobili s mesom, nitko nije volio jer mi nismo navikli na to da se meso koje je kuhano u juhi stavi na stol pa se ohladi. A i juha je bila za nas neukusna. Tako smo smatrali da je nedjelja bila najgori dan za naš objed. Nismo bili gladni, ali mogu reći u najboljem slučaju da je nedovoljna bila prehrana za naš rast.

Dnevni red počeo je ustajanjem i umivanjem pa misa i doručak koji je trebalo dovršiti do sedam i pol sati jer smo u 8 sati trebali biti u novoj gimnaziji u klupama. Bio je tu veliki i mali odmor. U 12.30 imali smo ručak u starom sjemeništu. Iza ručka do 2 sata imali smo slobodno da se igramo ili što želimo da radimo. Do 4 je bilo učenje. Iza 4 je bilo igranje u samostanu. Nakon dva sata šetnje vratili bi se kući i nastavili učenje. Tri niža razreda u svojoj učionici, a tri viša u svojoj. Između nas je bila meštrova soba u kojoj je on boravio i po potrebi primao tko je želio s njim razgovarati. A ujedno je to bila soba s dvojim vratima kroz koja je on mogao ući u obje sale da nas kontrolira i imao je i prozorčić na vratima, da nas može kontrolirati bez ulaza kad god želi, što je samo po sebi činilo da je u učionicama bio red i rad. Večera. Iza večere je bilo slobodno do 9 sati. U devet sati zvonilo je zvono za spavanje. Tišina u obje sale trebala je biti s ugašenim svjetlom. Ako nam je o Svim svetima netko došao od muških, spavao bi s nama u krevetu.

Po našoj odjeći nismo se ničim razlikovali od naše braće kod kuće. U takvom smo odijelu došli na oblačenje gdje smo ga odložili i u franjevački se habit obukli. Nakon toga smo ga bili dužni nositi kamo god bismo pošli. Tako su moje starije kolege išli u habitu u Srbiju na

¹ Redovničkim imenom fra Blago.

MLADA MISA FRA EUGENA TOMIĆA NA HUMCU 29. KOLOVOZA 1943. SLIJEVA: FRA SLAVKO LUBURIĆ, FRA KAŽIMIR BEBEK (? MALO VIRI), FRA SVETISLAV MARKOTIĆ, FRA TIHOMIR ZUBAC, MLADOMISNIK EUGEN TOMIĆ ML., FRA ZVONKO GRUBIŠIĆ (U POZADINI), ŽUPNIK FRA MARIJAN ZUBAC, FRA RADOVAN PETROVIĆ, FRA MIRKO MAGZAN I FRA ANTE MAJIĆ

granicu s Bugarima na služenje vojnog roka gdje bi habit i plašt odložili, a u vojno se odijelo obukli.

Svake bi godine o Božiću i Uskrsu svak sa svojom torbom na leđima hrlio svojoj kući. Većina nas je tako stizala na te praznike, blagdane. Ne sjećam se kako su oni koji su bili iz daljega obavljali taj posao. Međutim, bio je autobus za Duvno i prema Mostaru i Konjicu, a mi iz Brotnja išli smo preko Polugrine. Jedni prema Nahiji, a drugi preko Buhova do Brotnja. Najviše smo se radovali ljetnom tromjesečnom odmoru.

Nakon dovršenog šestoga razreda bilo je oblačenje na Humcu. Stupio sam u novicijat u srpnju 1937. Nakon godinu dana novicijata opet na Široki Brijeg, završili smo 7. i 8. razred, maturirali i u bogosloviju, što me je zanimalo. Jer mene nije toliko zanimala gimnazija koliko me je privlačila bogoslovija jer sam znao da u bogosloviji učim o onome što mene čeka u životu. To nije ispravno, a kako kažem, tako sam ja želio.

Široki Brijeg od 1939. do 1940. Naše stanovanje bilo je na vrhu gimnazije. Učionica, kapelica, spavaonica, sve je tu bilo. Mjesto za osobne stvari bilo je na šiši. Jelo je bilo u samostanu. Šetnje i igre bile su u ogradi ili okolici mjesta, ujedno s mešтром. Ljeti je bilo kupanje u Lištici. Škola nam je bila zajednička s đacima iz konvikta. Ta je zajednica bila sama za se. Imala je meštra i domeštra i časne sestre i poslugu, sve. To su bili đaci iz svih dijelova ondašnje Jugoslavije. Poslije mature išli smo u bogosloviju u Mostar. Međutim, budući da mladomisnici te godine nisu mogli zbog rata ići u inozemstvo i nas u Mostaru primiti, da nam dadnu mjesto, mi smo 1941./42. završili filozofiju na Humcu, gdje smo 1941. dočekali NDH. Poslije završetka filozofije '43. nastavili smo bogosloviju u Mostaru gdje smo i zaređeni za svećenika po biskupu dr. Petru Čuli, 22. VIII. 1943.

Novopečeni svećenik. Mladu sam misu imao tjedan dana poslije

ređenja, tj. 29. VIII. 1943., kao i skoro svi moje kolege. Ručak iza mlade mise bio je u Donjim Radišićima. Propovijed mi je držao otac fra Mladen Barbarić, koji je skupa s drugim svećenicima pošao s mojom rodbinom i drugim svećenicima pješke s Humca do Radišića. Jer tada je drugi prijevoz bio rijedak. Dobro se sjećam dok su mi čestitari izmjenjivali čestitke, ja sam uvijek pogledavao na cestu, kojih 100 metara zračne linije udaljeno od naše kuće prema sjeveru, kako natovarena kola s djecom, ljudima i stvarima bježe od partizana iz Bekije prema Čapljini. Vrlo brzo poslije oporavka na Humcu otišao sam, kao i drugi, u Mostar da nastavim bogosloviju. Tamo je bio vojni kapelan fra Berislav Mikulić koji me angažirao da mu više puta pomognem misu, ispovijed i pokop u Južnom logoru gdje je bila stacionirana vojska hrvatskih domobrana. Imali smo nastavu, ali se često moralo slijetati u podrumske prostorije zbog napada savezničkih aviona. I kada je tu bilo nemoguće

više ostati i redovito učiti, starješine su nas prebacili u Veljake, zajedno s nekim profesorima gdje smo u baraci imali misu. U jednoj sobi, sve jedan do drugoga, spavalo nas je 17. Objedovali smo više stojeći nego sjedeći. Bilo nas je starijih i mlađih. Župnik je bio fra Slavko Luburić. Od profesora bio je fra Jerko Mihaljević. Veljačanima je bilo zabavno gledati nas kako kroz njihove ulice idemo u šetnju svako jutro. Bila je baraka kroz koju su mogla djeca između dasaka prolijećati, puna znatizeljnih vjernika. Ja sam u to vrijeme išao na vjeronauk u Grab, u školu, umjesto župnika. I na povratku bih navratio kod Luje Tomića, čovjeka kojega su smatrali najbogatijim zemljom u Nahiji, da se malo kod njegova kruhom i još čim okrijepim, što je njemu bilo vrlo drago. I kasnije sam ja navraćao k tom čovjeku koji mi je ostao u dosta lijepoj uspomeni. Čovjek od riječi, pošten, s brojnomo djecom. I kad je u Veljacima zaprijetila opasnost od partizana iz Dalmacije od Vrgorca, starješine su nas poslale na otvorenom teretnjaku u Čerin, a druge u Čitluk da barm malo nastavimo školu. Međutim, kad je opet opasnost zaprijetila, poslali su nas po župama. Mene su poslali u Mostarski Gradac kao na sigurno mjesto, i još neke sa mnom. Ali ni tu nismo mogli ostati. Ne zbog partizana, nego radi stjenica koje su nemilo grizle pa nisu dale ni oka stisnuti. Odatle su me poslali u Rasno gdje sam bio kod Tadije Beljana, župnika. I tu sam išao na vjeronauk u Bovo i na druga mjesta. Znam da sam od kuhara Mirka Skoke nosio sa sobom nešto pojesti jer sam bio dvokratno na poslu. Godine 1945. našao sam se kod Vencela Kosira u Ljutom Docu gdje sam isto tako pomagao po misama, vjeronauk u školi itd.

Povlačenje. Dana 5. veljače 1945.,

kad je svijet nahrupio preko crkve u Ljutom Docu bježeći pred partizanima, i ja sam se pridružio ne pitajući ni kud bježe ni zašto bježe jer sam znao da bježe pred partizanima. Bila je mjesečina kao dan. Svako malo, kako sam bio u habetu, svijet je tražio i molio da se zaustavim i da ih ispovjedim, što sam i činio. Tako smo kasno navečer stigli na Široki Brijeg, gdje sam ja i zanoćio. Navala partizana, topovska paljba iz Šarića Dubrave kao i s juga. Dok sam bio u Ljutom Docu, dolazio sam i na Široki Brijeg, ali ovaj put sam ga napustio bez povratka jer su partizani 6. veljače, na moj rođendan, vrlo žestoko tukli crkvu, gimnaziju, samostan, konvikt i cijeli Široki Brijeg protutenkovskim granatama koje su probijale sve zidove osim crkvenoga pročelja kojemu su dali oko 400 granata. Nijedna nije probila kameni zid. Istina je da su one koje su prošle kroz vrata i prozore u crkvi napravile štetu, posebice kod Gospina oltara u vrhu crkve. Mi smo bili u podrumu očekujući što će se dogoditi. Tamo negdje oko 10 sati, koliko li bijaše, mene je fra Mirko Ćosić, moj profesor, navečer poslao iz podruma da mu donesem duhana iz sobe, koja je bila od zapada odakle su topovi grurali. Ja sam bez ikakve bojazni poletio da mu donesem duhana, ali nisam mogao otvoriti vrata jer je u njegovoj sobi granata zid srušila i vrata zapriječila. Tu smo noć proveli zajedno, bez spavanja.

Ja sam se ujutro oko zore izvukao iz samostana, spustio se u Lišticu, i uhvatio pravac za Mostar, obazirući se i gledajući kako gori gimnazija, kako se diže crni dim iz naše knjižnice u gimnaziji. Navečer sam stigao u Mostar i vrlo sam se malo zadržao. Produžio sam za Sarajevo prema uputi provincijala fra Lea Petrovića, na bogosloviju na Neđarićima u Sarajevu, kamo su iza mene i prije

mene stizali i drugi. Tu smo bratski primljeni te crne bosanske zime pune snijega i leda.

I kad je tamo zaprijetila opasnost, onda su nas poveljeli prema Zagrebu. Bio je to put očajan. Svako malo vremena napadi iz aviona, prekid pruge, tako da smo potrošili par dana i noći dok smo stigli do Zagreba. Još se uvijek sjećam da smo iščekujući vlak, jer je naš otišao za Jasenovac, zaspali sjedeći na pruzi. I da me nisu na vrijeme probudili, bio bih pregažen. Tim smo vlakom stigli u komadu u Zagreb. Na podne smo se našli na ručku s braćom hrvatskim franjevcima koji su nas objuče primili i srce nam i dušu otvorili. Samo sam čekao da završi ručak pa da legnem i da tri dana spavam. Tako sam u sebi mislio jer su mi se vjeđe same zaklapale. Tako sam dobro na golom podu zaspao da sam se u 10 sati po noći probudio i naspavao. Gvardijan je imao soba, ali nije imao kreveta ni drugo što pa je otišao u susjeda koji je imao svoje blago i dosta stogova pa ga je zamolio da mu dade nešto od slame da pod nas postavi da ne spavamo na golom podu. Ovaj se ispričao da mu ne može dati jer da to treba njegovu blagu. Kada je zatražio gvardijan da mu dadne barem ostatak što ostane iza blaga, rekao je da mu to treba ispod blaga. Dakle, važnije je bilo ispod blaga nego ispod mladih svećenika. Čuo sam da je ubrzo svega toga nestalo jer je to partizanima trebalo. Odmah su nas braća uključili na bogosloviju na Kaptolu, gdje smo jedno vrijeme zajedno s njima pohađali školu. Ovdje moram spomenuti nešto čime ne bih želio nikoga uvrijediti, nego samo činjenicu iznijeti. Za vrijeme predavanja doktora Andrije Živkovića, koji nam je predavao moral, bio je ovaj slučaj. Običavalo se dati bogoslovima neki kazus iz morala da ga riješe. Videći kako to mi hercegovački bogoslovi

brzo i pravo rješavamo, dok su oni redovito to slabo obavljali, reče dosta neugodne riječi, ali ipak ću ih ja dati. Citiram: »Pogledajte, slavonski volovi, ove momke koji su s knjigom u ruci išli od drveta do drveta, od mjesta do mjesta učeći bogosloviju. Svima bi vama oni mogli biti učitelji.« Završen citat. To nam je bilo malo neugodno zbog njih samih, ali ugodno zato što smo dobili takvo priznanje. Inače nas je bilo u ono vrijeme, koje smo proveli na toj bogosloviji, vrlo zadovoljnih.

Ostalo nam je u lijepom sjećanju razumijevanje braće fratara i profesora koje smo morali napustiti polovicom svibnja 1945. kada smo se odlučili na egzil, na izbjeglištvo, zajedno s vojnim ranjenicima i vojskom bježati pred partizanima, čija se pucnjava već čula iz Sesveta. Obukli smo se u vojničko odijelo kao medicinari i među njih se umiješali.

Ali kratko je vrijeme to bilo, jer naš vlak kod Maribora zaustavljen i tu smo zarobljeni na jednom mostu koji je bio ograđen s obje strane bodljikavom žicom. Vlakovođa je zaustavio. Bio je dovoljan jedan jedin pucanj mitraljeza koji je držao u ruci civil i koji je sjedio na gumi i zaprijetio mu da će sve pobiti ako se ne zaustavi. On se naravno zaustavio i u tome su kao vukovi iz šume pristupili partizani i naredili da sve oružje bace na jedno mjesto i da svak izađe. Onda je na drugi kolosijek stigao vlak koji je vozio Nijemce iz Grčke, jer im je kazano da je rat završen. Iz našega vlaka mi smo gledali jake topove i ljude koji su bili do zubi naoružani kako bezbrižno spavaju razoružani jer su mislili da idu na sigurno. Gledali smo brda naoružanja svih vrsta zbacanih na jedno mjesto. Što je bilo s njemačkim vlakom dovezenih ljudi, ne

FRA EUGEN TOMIĆ 9. PROSINCA 1943.

znamo jer mi smo otišli, a oni su ostali. Znade se da su svi pobijeni, odvedeni u šumu i pobijeni. Vojska je otišla, nas su razdvajali na poziv, citiram: »Svećenici, Bugari, Mađari, odvojite se«. Odveli su nas tako po grupama u vilu i tu nas zatvorili s naredbom da se smjestimo, da će hranu oni donositi. Nas su odvojili u vilu u kojoj su čas prije bili Nijemci. Bio je tu šparet i još je bio ugrijan, u kuhinji. Tolika je bila razlika između njihova bijega i našega dolaska. Ubrzo su dolazili komesari da nas uvjeravaju da je noćna pucnjava proslava pripojenja Istre našoj zemlji ili neke druge proslave. Da je u stvari taj pucanj veselje. A nije bilo veselje, to je bilo ubijanje ljudi koji su se na sve strane razgonjali i masovno ubijali i u jame zakopavali. Tu pokraj nas, kojih 100 metara, događao se nezapamćen zločin nad hrvatskim narodom, a mi smo o tome svemu bili neupućeni i nismo imali pojma. Bilo nas je u toj vili, ako se dobro sjećam, oko 70 svećeničkoga roda, starijega i mlađega, zajedno. Imali smo kao neka redovnička zajednica i svoj dnevni red, redovnički život, gdje su stariji svećenici održavali neka predavanja i bilo nam je kao na duhovnim vježbama. Tek za mjesec dana imao sam neko saslušanje, upravo kad je došla iz Hrvatske zapovijed da selimo u Zagreb.

Negdje polovicom srpnja selili su nas iz Maribora u Zagreb. Ukrkali su nas u kamione i izbacili nas na dvorište zloglasnoga zatvora na Savskoj cesti u Zagrebu, oko 2 sata poslije podne. Bilo je vrlo vruće vrijeme. Odmah su nas zgrabili, izgrurali, ugurali u neke podrumske prostorije u kojima se kiselo kupus. Tu su bile bačve kiselog kupusa. Ugurali su nas toliko dok se moglo uguravati, za nama zatvorili vrata i otišli. Ostavili su nas taj dan i cijelu noć bez hrane, bez vode, bez zraka te je stanje bilo neizdrživo, pogotovo s

higijenske strane. Ljudi su u porcije vršili nužde i na prozor u prizemlju izbacivali napolje. Ja sam uhvatio mjesto s jednim kolegom u jednoj bačvi, praznoj, i dočekaio sutrašnji dan kad su nas prozivali i smještali u druge prostorije. Mene i moga kolegu bacili su na šišu, na goli pod od cementa, iznad pekare, gdje smo imali jednu dasku od svojih 35 centi i obnoć se mijenjali da nam leđa ne budu na cementu. Kako sam bio pušač, davao sam ono nešto, što smo mi nazivali kruh, za jedan opušak. Nitko me ništa nije pitao.

Tek na koncu mjeseca pozvalo me je na saslušanje, jer je došla sarajevska Udba i zatražila da nas prebaci u Sarajevo. Utovarili su nas na krmak vagone i okrenuli put Sarajeva gdje su nas po kiši izbacili iz vagona i uputili s kolodvora u centralni zatvor gdje nas je posebno te večeri, onako pokisle, jadne i gladne neki glavešina srdačno, pod navodnicima, dočekaio dobrodošlicom. Citiram: »Da sam vas ja sreo u slovenskim šumama, nijedan vas ne bi ove večeri bio ovdje.« Uz još gora vrijeđanja, maltretiranja, razbacivali su nas po sobama. I mene su s jednim bogoslovom ubacili u jednu veliku sobu u kojoj osim kible ništa nije bilo nego goli pod. Onako moker, jadan, gladan legao sam da se sutradan probudim potpuno suh i zdrav. Dan kasnije ubacili su nam društvo, nekog Srbina, intendanta Draže Mihajlovića, koji je stalno govorio o duhanu bez kojega je ludio i glavom o pod udarao. Desetak dana iza njegova dolaska donesoše mu stražari paket i u paketu dosta križanog duhana, uz duhan cigarete, papiriće i šibicu. On je iznenađen najprije taj duhan razastro po podu, dugo i dugo je u nj buljio, zatim je uzeo papirić i počeo motati taj duhan u cigarete. Dugo i dugo je motao, a da nije ni jednoga zapalio. Tek kad je sve smotao, zapalio

je jednu i mene ponudio drugom. Teško je opisati kako je taj gori od mene pušač doživljavao taj događaj. Pokušavao se sjetiti i molitve navečer, gledajući kako mi molimo, ali nije mu išlo. Uza sve to još je puno puta pokušavao na glas moliti Vjervanje, ali nije uspio do kraja izgovoriti. Pokušavao sam mu ja dozvati u pamet, ali njegovo je bilo staroslavenski pa se nismo razumjeli te se okanili i on i ja. Samo bi navečer prostro deku i prije nego legne nešto bi valjda u sebi molio. Stražari su otvarali i zatvarali vrata i ćeliju donoseći i odnoseći ono što su zvali jelom za nas, ali mene nitko nikada ništa nije pitao. Tek u noć 26. kolovoza, oko zore, netko me je lupnuo nogom i probudio. Kad sam otvorio oči, vidio sam iznad sebe dva čovjeka. Jedan od njih upita me tko sam ja. »Ja sam svećenik, bogoslov«, odgovorim mu. »Kako ćeš biti svećenik i bogoslov zajedno«, priupita me. »Mi smo ređeni prije nego smo završili bogosloviju.« »Pa gdje si bio?« »Bio sam u Zagrebu.« »Šta si radio u Zagrebu?« »Učio sam ostatak bogoslovije.« Citiram: »Nisi ti učio bogosloviju u Zagrebu nego ti si učio klati.« Reče mi i ode i on i onaj s njim, koji je samo slušao, a ništa nije govorio. Od onog Dražinog oficira doznao sam da je onaj koji me je udario nogom bio Rodoljub Čolaković, predsjednik BiH. Ovome valjda ne treba komentar, jer bih pokvario ugođaj. Rano ujutro, prije nego obično, otvoriše se vrata i pojavi se stražar koji mi reče: »Pođi za mnom.« Uvede me u sobu u kojoj je sjedio čovjek i do njega žena za pisaćim strojem. Odmah sam fitiljio da mora biti napokon saslušanje. Bijaše, rekao bih, prijateljski razgovor o mome kud, kamo i odakle. Nakon sve te čakule pruži mi papir da pročitam i ako se ne slažem da ne moram potpisati. Ja sam papir pročitao pažljivo i vidio

sam da ništa nema što nisam rekao. Dapače, neke je stvari još i ublažio. I kad sam završio, stražar me vratio u sobu. Pitam sam sebe otkud sada ovaj vjetar puhnu. Tek malo prije podne isti me taj stražar odvede u prizemlje u sobu gdje mi je jedan drugi oficir uručio rješenje da sam slobodan na temelju Titinih pomilovanja, amnestije, i da mogu ići. Zatim me je uveo u sobu gdje su bile pohranjene naše stvari prigodom ulaska u zatvor. Te silne stvari koje su od mene digli bili su kaiš s hlača i još neke sitnice u džepu.

Izveo me je stražar izvan kapije i zaželio sretan put i zatvorio vrata. Našao sam se na kolovoškom suncu nakon 100 dana hladovine. Nisam odmah mogao oči prilagoditi, a i mjesto prepoznati gdje se nalazim, jer smo dovedeni obnoć pa sam prvu ženu, koja je tuda naišla, zamolio da mi pokaže kuda mogu doći do franjevačkog samostana svetog Ante. Ona me je, učinilo mi se sa suzom u oku, malo najprije povelala pa upirući prstom kuda treba poći rekla, citiram: »Evo, samo preko Miljacke prijeđite i na samostan ćete lako doći.« Ženi sam ljubazno zahvalio i produžio do samostana. Uveli su me u blagovonicu da s njima ručam. Iza ručka provincijal me je pitao što bih želio da mi pomogne. »Želio bih«, rekoh, »poći u Mostar.« Oni su odmah našli vodiča do kolodvora da sjednem na vlak i da idem za Mostar. Kako su znali da nemam novaca šapćući su se kusurali da ja ne čujem i da mi skupe 15 dinara koliko je prijevoz koštao. Ovom ne treba nikakav komentar. Pruga je bila isprekidana pa su se vlak i teretnjaci izmjenjivali. U Mostar sam stigao iza 4 sata. Idući u samostan, prema Provincijalatu, na putu sam susreo provincijala dr. fra Matu Čuturu, koji me je upitno gledao jer se čudio jesam li to ja ili ne. I kad se uvjerio, požurio je prema

meni, zagrlio me ljubeći, skoro plačući, i govorio: »Hvala Bogu da si došao, hvala Bogu. Mislili smo da si mrtav, a tako smo i čuli.« Toplina riječi očinski je i mene osvježila te sam se jako ugodno osjećao. Zazvonio je da se fratri skupe. Pozdravio sam se s njima i malo smo razgovarali i otišao sam u sobu da malo počinem i da se sredim prije dolaska na večeru.

Polaganje jurisdikcije. Ujutro iza mise meni provincijal govori, kad sam ga na dvorištu vidio gdje sjedi: »Slušaj, evo sada idi na Humac i tamo se pripremi dobro za konačni ispit pa kad se budeš pripremio, dođi na polaganje za jurisdikciju, pastoralnu službu.« Na to mu ja reko: »Mnogopoštovani, molim Vas, nemojte me slati na Humac bez jurisdikcije, bez ispovjedne ovlasti, jer ja ću se tamo jako neugodno osjećati bez dozvole za ispovijed. I to u svojoj župi gdje me svi znaju. Vi meni dozvolite da ja polažem pa makar za mjesec dana pa da odmah dođem na konačno polaganje.« »Vidiš li ti da si jadan i izmoren. Kako ćeš ispolagati dok ne dođeš k sebi? Pogotovo toliko gradivo«, reče mi provincijal. »Molim Vas, opet Vas molim, koliko god mogu Vas moliti, nemojte me slati prije nego mi dadnete barem 15 ili mjesec dana ispovjednu dozvolu.« Kad je vidio da ja ne odustajem, on ustane i fra Anti Jelaviću s bogoslovije, koji je upravo taj čas prolazio iz crkve, doviknu: »Fra Ante, daj molim te sazovi komisiju, fra Eugen želi polagati jurisdikciju.« Fra Ante začuđen odmahnu rukom, nešto reče i ode. U 11 sati dođe u zbornicu i veli meni provincijal: »Na polaganje.« I ode i on dosta nezadovoljan s mojim izborom jer je njemu isto tako izgledalo nemoguće da tako na brzinu odgovaram tako velik i važan posao.

Toga istoga dana 25. kolovoza

1945. ja sam se našao obučen, tko zna u čiji habit, onih fratara koji su u veljači ubačeni u Neretvu. Njih petorica bila za stolom, a ja pred njima. Među njima je bio i provincijal fra Mate Čutura. Poslije molitve i zaziva Duha Svetoga profesori su se redali i mene pitali, svaki iz svoga predmeta. Malo prije 12 sati ustade provincijal, izađe na hodnik i nekom na hodniku reče, što smo i mi čuli: »Hajde reci sestrama da odgode ručak za 1 sat poslije podne jer fratri imaju sjednicu. I kad je se on vratio, nastavljeno je ispitivanje. Sve do 1 sat poslije podne. Otišli smo na ručak u 1 sat. Iza ručka tajnik mi je dao u ruke pismo da odnesem biskupu. Našao sam ga upravo gdje se šeće ispred rezidencije. Ljubazno me primio. Nije imao pojma niti je pitao gdje sam bio, što sam radio ni što se dogodilo, nego je napisao i dao mi napismeno. Čim sam izašao, odmah sam otvorio i pročitao. Na moje veliko čuđenje vidio sam, u što mi je bilo teško povjerovati, da sam dobio jurisdikciju, ovlast ispovijedanja za 4 godine, a obično se davalo, bez drugih okolnosti do 3 godine, a iznimno više. Radostan sam se vratio provincijalu i predao mu ovo pismo da on vidi. On mi reče: »Eto, sad si dobio što si želio. Hajde s mojim blagoslovom i pazi na svoje zdravlje jer si vrlo tjelesno narušen.«

U župi Tihaljina. Iste sam se večeri našao na Humcu s dekretom koji sam pokazao gvardijanu fra Serafinu Dodigu. Tu sam ostao sve do 31. prosinca 1945. kada sam dobio novi dekret da idem za kapelana u Tihaljinu fra Marijanu Zupcu, župniku.

Ovdje mogu spomenuti nešto interesantno. Kad sam došao iz zatvora, onako slab i jadan, jeo sam obilno. Bilo je hrane dovoljno, pogotovo tjestenine koju smo dobivali iz Amerike. I bila je zamašćena, bila je masna. Ali nikada moj organizam

SLJEVA: FRA KREŠO JUKIĆ I FRA EUGEN TOMIĆ U MEĐUGORJU 3. LIPNJA 1951., MLADA MISA FRA MARKA DRAGIĆEVIĆA ST.

nije osjetio da se najeo. Ako je zdjela bila puna, tijelo je tražilo još, još, još. To je najbolji znak da sam iscrpio sve mogućnosti ljudskoga organizma koje čovjeka održavaju. To je trajalo skoro i u Tihaljini, mjesec dana poslije.

A sada ću nešto o mom nastupu u župi u Tihaljini. Iako sam od zatvora bio 3 mjeseca na Humcu i vršio pastoralne dužnosti koje sam imao, ipak ovaj prvi početak moga pastorala pada 1. siječnja 1946. kao kapelan sa svojim dužnostima u Tihaljini. Na kraju godine 1945. iza svete mise na Humcu uputio sam se po kiši, jer nije baš previše padala, ali me je dobro smočila idući pješice 15 i više kilometara bez kišobrana iz prostog razloga jer ga nisam imao. Tako mokar i gladan stigao sam na Zdravo Mariju u Tihaljinu gdje me je fra Marijan srdačno primio sa svojim domarom Matom Milasom koji je za ovu večer pripremio

dobru večeru jer su znali da ću doći. Fra Marijan mi je pripremio sve što trebam oblačiti i obući, uručio mi što mi treba za daljnji život. Ranije sam legao jer sam bio jako umoran. Ujutro, na Novu godinu 1946., čuo sam razgovor župnika gdje nekomu pod mojim prozorom veli da danas ne može ići prije podne jer ima pučku misu. Odmah sam na te riječi ustao, otvorio prozor i upitao o čemu je govor. »Ima bolesnik na Puteševici«, reče mi župnik, »a ja velim da čim misu završim da ću poći.« »Mogu ja«, rekao sam mu spremno. »Jesi li ti umoran«, reče mi on. »Ne«, odgovorim mu. »Pa ti hajde.« Zamalo sam se spremio da krenemo na put. Koliko je bilo daleko vidi se po tome što sam na povratku od bolesnika na putu sretao misare što idu s pučke mise. Po njihovu držanju vidio sam da me župnik najavio jer sam čuo nekoga da reče: »Ovo bi mogao biti taj novi.«

Taj dan nisam imao mise jer se misa nije držala poslijepodne. Malo sam vremena proveo s Marijanom, jer je ubrzo otišao u Mostar za vršitelja dužnosti provincijala jer je provincijal fra Mate Čutura naprasito umro od kapi. Mjesto fra Marijana došao je za župnika moj meštar iz novicijata i dvije godine iz bogoslovije, rodom iz župe Tihaljine, fra Mile Leko. S njim sam se dobro slagao i složno smo radili godinu i pol dana kad je fra Mile morao napustiti Tihaljinu i otići za provincijala u Mostar, a ja sam 1948./49. sâm nastavio u župi kao župnik.

Na Ilindan 1947. banda je komunistička navečer poslije proslave Ilindana, zaštitnika župe, napravila nered u kapelici razbivši prozore i vrata i razbacala neke stvari. To je bilo bolno za župnika i za župu i za mene, osobito za fra Milu. S tim su se zadovoljili dok je fra Mile bio župnik, ali kada je on otišao, onda su takve scene učestale. Više puta bilo je izazivanja, dozivanja promijenjenim glasom, prijetnjama da se izgubim iz župe. Sve sam to morao slušati pušeći od 9 sati do ujutro, kada bi osvanulo i oni otišli. Svaki sam put mislio da je to moj zadnji dan. Nije mi toliko bilo žao mene koliko mi je bilo žao moje nećakinje, djeteta od 13 godina, koje je moralo sve to proživljavati i iščekivati da nas likvidiraju. Međutim, njima nije bilo do moje likvidacije, njima je bilo do toga da ja napustim sam župu i da oni mogu likvidirati mene kao zadnjeg župnika u Bekiji, da mogu reći kao pobjednici da su Bekiju oslobodili od svećenika. Međutim, iako su ove druge potjerali, mene nisu. Ja sam izdržao do kraja, sve dok nisu napravili najgore, do čega ću poslije doći. Ujutro kad bih izlazio poslije takve noći, pred vratima bih nalazio cjepanice, toljage, kamenja, valjda misleći da ako izađem na jedna od tih vrata da će

me izvući tamo u šumu i tamo likvidirati. Jednom sam upao u zamku da budem likvidiran u crkvenom dvorištu. Onih teških dana, kada je bilo zabranjeno izlaziti van poslije 9 sati navečer pa sve do jutra, bio je policijski sat, ja sam sjeo na večeru sa svojim susjedom Jerkom Milasom pred dvorišnom kapijom. Dok sam sjedio, čuo sam da neko zavika kod milicije: »Stoj!« Na to ja rekoh Jerki da bježimo, da je već uredovni sat. A čuli smo već da su u Međugorju jednog čovjeka koji je izišao ubili u njegovu vlastitu dvorištu. Odmah skočim da se dočepam kapije, ali su me ljudi koji su bili tu negdje iza kamena zaustavili: »Stoj!« Još sam uvijek bio nezbrinut, misleći da su poznati iz milicije. Međutim, kad su se približili vidio sam da su to vojnici i kada su me sa svih strana opkolili naperenim puškama vidio sam da nije šala. To je sve bilo kao tren oka. Ni danas mi nije jasno gdje su oni bili, a bilo ih je više. Kad smo susjed Jerko i ja razgovarali i pušili, oni su tu negdje to valjda i slušali. Kasnije sam čuo da su to bile mrtve straže koje su postavljane oko crkava i župnih ureda da prate tko će sve navraćati tamo. Čim sam ja pošao, oni su kao iz zemlje nikli i bacili se preda me. Prvi upit je bio: »Tko si ti?« Odgovorih da sam župnik. »Pa kuda ideš?« »Idem u kuću.« »Pa gdje ti je kuća?« Pokazah mu prstom, dvadesetak metara župni ured. Još smo izvan kapije. Dok me je to pitao, sav je treptio, tresao se. Drugima reče voljno, on se opusti pa koraknu naprijed i veli: »Pođi za mnom!« Ja pođoh za njim. »Slušaj«, tiho mi reče. »Ja sam Ante, inače Dalmatinac, na zadatku sam ovdje i na ovom poslu. Mogao sam čas prije, da sam te ubio, dobiti odlikovanje. Nego, tko zna kakav će biti drugi koji bude ovuda krstaro. Uzmi za najozbiljnije to da se držiš uredovnog sata i ne daj se s kućnog

praga.«

Kad već to spominjem, evo se sjetih da je prije godinu dana došao u 10 sati noći čovjek koji je tražio da pođem bolesniku jer mu je pukao čir i krvari i u opasnosti je da umre. Ja župniku fra Mili velim da idem ja. »Ne«, kaže on, »ako umre, naći će Bog načina ali ti ne smiješ svoj život izlagati ubojstvu.« Ja odgovaram da ja idem na svoju odgovornost. »Ne idi, zapovijedam ti da ne ideš!« I tada sam se smirio. Upravo je te večeri kod nas bilo razabiranje duhana pa je bilo radnika koji su to radili. I radnici koji su tu zatečeni ostali su sve do jutra jer se nisu usudili poći da ne bi naletjeli na te straže. Ja sam izdržao nekako bez spavanja do svanuća. Kad je se počelo svitati, krenuo sam s čovjekom polako kroz šumu i na vrijeme opremio bolesnika. Hvala Bogu nitko me nije ustavio, vratio sam se zdrav i veseo, bolesnika opremio i svoju dužnost izvršio. Inače, ja sam bio i kasnije u opremanju bolesnika vrlo rigorozan. Ne sjećam se da je ikada ijedan bolesnik pozvao svećenika, mene, najavio da dođem a da nisam otišao. Bilo je slučajeva da kasno ukućani pozovu, kad već umre, ali to nije moja krivnja. Nikada nisam ostavljao svoje kuće, a da nisam osigurao da nekoga preporučim ako bude bolesnik. U cijelom mom pastoralnom djelovanju od '46. do '79. bila su dva slučaja. Jedan je slučaj bio u Tihaljini kad su me pozvali, ali on je već umro prije toga, a drugi je slučaj bio kad sam bio u Posušju, nas četvorica otišli smo na neku sjednicu na Široki Brijeg.

Kad smo u Tihaljini, evo još doživljaja. Bilo je to među Gospojinama. Bila je velika suša i žega 1948. Vraćajući se s brda oko 3 sata poslije podne bila je grobna tišina. Na tom golom brdu mogla se čuti muha kako leti. Kako je bilo niza stranu, ja sam se prilično brzo spuštao da što

prije sklonim glavu od žege sunca. Najednom usred brda očuh neki klopot, kotrljanje kamena, što li. Na prvi mah nisam se mogao snaći jer se nigdje ništa nije vidjelo što bi moglo to prouzročiti. Nije bilo ni ptice ni drveta, ni ikakve živine, stoke. To je bilo u jednoj usjeklini gdje je brdo bilo nada mnom. Vratih se malo nazad da bolje vidim što je gore. Jer od tamo se čula ta jeka i taj šum. Ugledao sam nešto što nikada u životu nisam vidio. Neka zmijurina čija je glava sličila glavi velikoga mačka s dva krupna oka. Polazim od glave prema repu, ne mogu točno odrediti njezinu duljinu, jer se iskrivudala između stijena. Svakako se do 3 metra moglo računati. Debeli je 10-12 ako ne i 15 centimetara. Gledam ja u nju, gleda ona u mene. Niti ja migam niti ona miga. Čim je mene opazila, stala je k'o ukopana. U sebi sam razmišljao što ću učiniti. Ako je i ubijem, što ću od nje, to je sigurno teško 20-30 kila. Da je imao itko sa mnom, nešto bih uradio, a ovako sam nepomično stajao k'o kip. Nimalo nisam bio uplašen. U ustima mi je bila lula, na ramenu torbak bolesnički, a oči moje još uvijek na njoj. I kad sam odlučio mirovati, lulu sam izvadio iz usta jer je cijelo to vrijeme bila u ustima, da sam i zaboravio na nju. Torbak s jedne strane prebacio na drugu. I rekoh: »Ča!« Kako ja rekoh ča, ona živina krenu prema Zelenikovcu, odakle je valjda tih sušnih dana bila prisiljena da putuje kilometar-dva do rijeke da se napije vode i da se opet vrati i tako ostane živa te godine. Kako ona ode, tako i ja, oslušujući još malo kako sitnije kamenje razbacuje. Još uvijek idući niz brdo opazih Luku Kordića kako prebacuje žito. Požurih do njega da ga zamolim da pođemo zajedno pa da je uhvatimo. »Pusti fratere zmije... Prišnije je meni malo žito ovijati dokle ima vjetra nego tražiti

zmije po brdu. I do sada su ljudi pričali da su to čudo vidjeli pa ih nisu ubijali.« »Tako i jest«, rekoh ja. Jer lakše je bilo poći kući nego ići nazad tražiti po brdu zmija. Dvadesetak godina poslije takvu sam istu zmiju vidio u zoološkom vrtu u Rimu. To je taj piton o kome smo u školi učili. Zmija koja nije otrovna, ali tamani druge gamadi oko sebe.

Kad sam već u Tihaljini, spomenut ću još i ovo. Dva mjeseca i 19 dana nakon moga dolaska u Tihaljinu dogodio se ovaj slučaj za mene vrlo značajan kasnije u mome župničkome i pastoralnom životu. Naime toga dana 19. ožujka, na svetoga Josipa, upita mene župnik na ručku: »Eugene, hoćeš li da pođemo na kavu da čestitamo mojoj sestri Jozi Primorac u Jurića?« »Kako ne«, rekoh, »vrlo rado.« Oko 4 sata došli smo i našli čeljad u kuhinji. Pozdravili smo se i čestitali. Odmah mi je upao u oči jedan stranac u toj kući koji svojom nazočnosti nije meni odgovarao. Imao je naočale na nosu, uzeo novine u ruke, okrenuo se prema prozoru i čitao, a da se uopće na nas nije obazirao. Bio je to čovjek blijed, ćelav, slika Lenjina, o kojemu sam toliko zla čuo. Odjednom mi je taj čovjek donekle omrznuo. Još uz to osoba koja mi je dala stolicu ostala je bez mjesta, nije imala gdje sjesti, i to mi je bilo neugodno. Zato ja ustadoh i rekoh: »Fra Mile, ja sam već čestitao, a kave svakako ne pijem pa bi bilo najbolje da ja idem kući jer nas možda netko čeka.« »Pa ti hajde«, kaže fra Mile. Ja sam se pozdravio, zahvalio i pošao. Za mnom je pošao Jurića zet, Ilija Kevo, mjesni trgovac kojega sam već upoznao u trgovini. Kod Jurića je on stanovao s obitelji. On me ispratio na ulicu, pozdravio se i vratio u kuću. I kad je došao na vrata, stao je i svečano povikao da svi čuju: »Matiša, znaš li ti šta kaže ovi mladi fratar o tebi?« »Šta

kaže?«, upita Matiša znatiželjno. »On kaže da si ti pametan čovjek.« Na to Matiša spusti naočale i nakon male stanke izjavi: »Onda je i on pametan čovjek.« Da se bolje razumijemo, potrebno je znati da je u to doba najljućega komunizma svaki svećenik bio pomno praćen od Udbe i svaki je imao svoj dosje koji bi ga pratio kao sjena gdje god bi pošao i premještao se. Dolazio bi prije njega u mjesto gdje je on premješten. A taj meni tada još nepoznat, a čuven čovjek, zvao se Matiša Mlinarević, aktualni predsjednik Ljubuškoga kotara, za kojega sam kasnije čuo da je davne godine poslije svjetskog rata na povratku iz Amerike donio komunizam u Tihaljinu i da ga je širio ne samo u Tihaljini nego u Hercegovini i dalje. I tako je postao otac komunizma u našim krajevima. Vjerujem da je on, upravo taj Matiša Mlinarević, valjda u još moj prazni dosje upisao ono što je izjavio, da sam ja pametan čovjek, da se bavim svojim poslom itd. Nisam čitao, ali to predviđam. To mogu reći i zato jer su u svojim govorima koje su držali na mitinzima uvijek spominjali kako fratri ne valjaju, kako su fratri protiv države, a svaki bi put isključivali tihaljskoga, da on nije taj, da se on bavi svojim poslom, da je on pametan čovjek i radi svoj posao. To mi je dalo uvjerenje da je upravo Matiša te riječi napisao. I što je bio Staljin, Lenjin u komunizmu u Rusiji to je bio Matiša u Ljubuškom kotaru. I to mi daje naslutiti da se nitko nije usudio kasnije u moj dosje upisati ništa negativno jer ako je učitelj tako rekao onda to treba biti tako, prema onoj kako su komunisti naučavali da je sin došao kući i rekao mami da nema Boga, da je komesar rekao da nema Boga. Tako je bilo i u Rusiji i komunizmu. Ako kaže šef da je crno bijelo, onda je bijelo, a ne crno. Što god sam ja radio od 1946. do 1975., uvijek se

gledalo kroz prste jer se nitko nikada od njegovih sljedbenika nije usudio precrtati ono Matišino. A da je to tako, vidjet ćete u mojim kasnijim izlaganjima kako sam s njima prolazio poslije u svome pastoralnom radu. Evo kao svjež slučaj ispričat ću iz 1968. na vjeronauku u školi. U ta je doba u Tihaljini u školi sjedio skojevac, omladinac, koji je imao zadatak da za vrijeme vjeronauka prati što svećenik govori djeći. Dok sam jednoga dana predavao vjeronauk 4. razredu, dvojica su se dječaka igrala nešto oko klupe. Ja sam rekao da se umire. Oni se čas ušute pa opet, pa sam drugi put rekao da se smire. Ovaj se jedan smirio, ali drugi je ovoga potezao da provlače prst kroz rupu gdje je bila tintarnica, da se igraju mačke i miša, da jedan drugoga udara, lupa po prstima. Treći put kad sam rekao da se smiri, ovaj još nije prestao pa sam ga zgrabio za rame i bacio na vrata, k'o vreću. Kad sam zatvorio vrata, pogledao sam, svi su đaci bili zaprepasteni, ukočeni. Svi su znali da je to sin sekretara komiteta Joze Kolaka. Vidio sam i ja da sam učinio ludost, prenglio sam se, ali pravio sam se kao da je to moralo tako biti. Očekivao sam u sebi ono najgore, bit ću izbačen iz škole, možda i kažnjen i što ja znam što sve iz toga može izaći. Međutim, nikada nitko pa ni Jozo meni nisu spomenuli to kao neki ispad.

Reći će netko da to nije tako, da su mi oni učinili puno zla za te 4 godine dana u Tihaljini. Da, da. Istina je da su oni meni puno toga učinili, osobito kad sam bio sam kao župnik jedno godinu i pol, dvije. Tolike su noći dolazili, uznemirivali, izazivali, plašili, među drugima govorili da će me likvidirati samo da bi meni to vjernici govorili i sve zato da bih ja napustio župu. Istina, nisam ja znao da je to njihova taktika, ne da me ubiju nego da me zaplaše, da mi

živce slome pa da sam napustim. Ali, opet će se vidjeti kasnije za moga djelovanja da je to bilo samo tu za Tihaljinu jer oni su dali dolje garanciju da će Bekiju osloboditi od svećenika. Međutim, ja se nisam dao potjerati sve dotle dok nisu učinili ono najgore. Mora se znati da su oni župniku u Drinovcima dok je slavio misu ušli u kuću, stavili mu bombe u brašno, u smočnicu, ostavili pušku, zatvorili i otišli da bi isti čas kad završi misa došli da nađu te predmete i da ga optuže i krivično potjeraju. Osudili su ga na više godina. Župnika u susjednim Ružičima osudili su u zatvor radi nađena duhana koji je primao kao što sam i ja primao. Ali mene nikad nitko nije pitao zašto ja primam i kupim duhan. A eto fra Velimira Šimića za to su zatvorili. Treće, fra Dragu Stojića, župnika u Klobuku, napali su pucajući kroz prozor na njega dok je sjedio u blagovaonici. Srećom skočio je pod zid pa su mislili da je poginuo i otišli su. Ja sam bio dežuran u njegovoj župi za bolesnike dok je bio odsutan. Tako isto u Drinovcima jedno vrijeme. Don Antu Čulu na Ledincu isto su tako pucnjavom potjerali sa župe. Mene su više puta napadali lupanjem, dozivanjem promijenjenim glasovima, što ja znam, svim mogućim načinima me plašili. Vikali su da sam manji od miša, da se ne ću sakriti, da odlazim, da se izgubim... Vikala je rulja milicionera, Srba Krajišnika koji su se tu stacionirali kao milicija u Tihaljini. Po čitave su noći prijetili samo da me istjeraju. Što bih ja mogao drugo nego šutjeti i čekati sudnji dan. Ali župe nisam ostavio dok jedne noći oko 9 sati uvečer nisam čuo lupanje vani kod kapelice. Oko Male Gospe negdje. Gledao sam kroz prozor kako nose krampove i tokmake da razbiju vrata, jer sam ja vrata s tri brave utvrdio. Morali su upotrijebiti veliku silu da bi probili

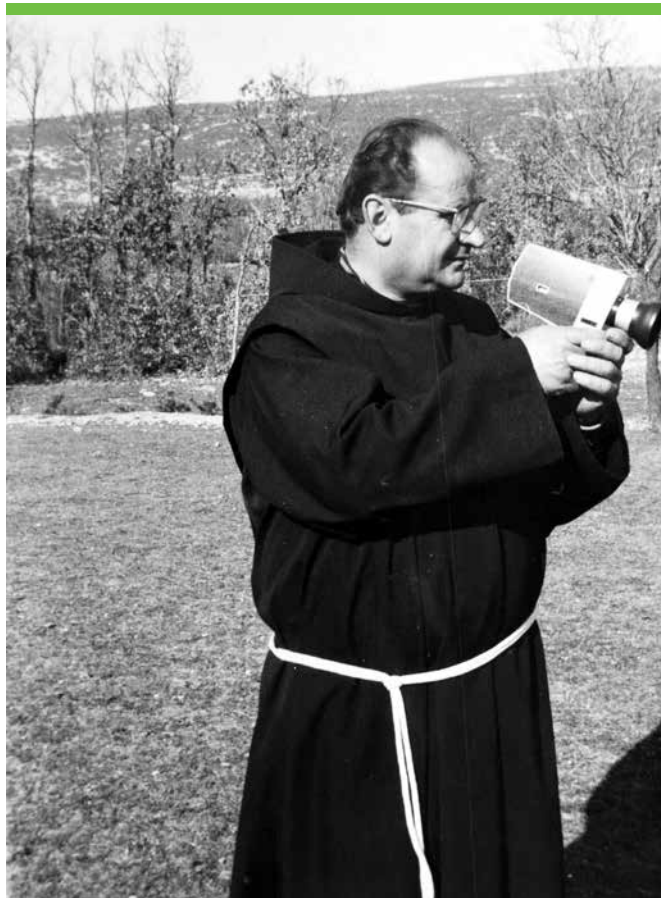
tu kapelicu koja je bila crkva. Crkva nije bila još dovršena. I kad su probili, onda su unutra svetoga Iliju bacili na glavu, sakrament i svetište opustošili, haljine crkvene po župi raznosili i na sve strane razbacivali da bi tako trag zametnuli. Napravili su pustoš nad pustoši. Kad su ujutro otišli, ja sam polako otvorio vrata, vidio i odmah sam produžio na policiju da im to javim. Dok sam ja kucao da uđem u miliciju, oni su se taman izuvali, oni koji su bili na poslu te noći oko crkve. Odmah sam uzeo bicikl i otišao u Mostar do biskupa. Nije bilo biskupa, nego je bio njegov zamjenik don Andrija Majić. Biskup je bio u zatvoru. Njemu sam izložio stvar. On je sjeo i napisao dekret da župa pada u prokletstvo i da istoga dana predam nekome župne knjige i ključeve od kuće i da se odmah izgubim iz župe, što sam isti dan učinio i našao se navečer na Širokom Brijegu. Još mi ni danas nije jasno koliko sam ja taj dan prešao s tim biciklom. U Mostar, iz Mostara u Tihaljinu pa na Široki Brijeg na konak. Eto, tako je to bilo. I sada kad čovjek sve to vidi i kad sve to sabere, vidi se da nije bilo bez prsta Božjega koji mi je dao snage i jakosti da ja to sve izdržim i podnesem.

A prije toga htjeli su mi napraviti zamku. Jednoga dana, predvečer, dok sam sjedio u uredu, dođe čovjek i pruži mi pismo. »Evo pismo«, veli. »Od koga je pismo?« »Eto«, kaže, »šalj«. »Tko te šalje?« »Rekoše da ponesem prastru.« A ja, vidjevši da bi to mogla biti zamka, reko: »Evo tebi ovo pismo, ono nema marke. Baci ti to pismo na poštu u Milasovoj kući i meni će pošta, ako bude za mene, pismo dostaviti.« On je to pismo odnio, a nikada ga nije povratio. A to pismo su pisali oni, Ivan Granić, šef Udbe i drugi koji su u ime škripara, tadašnjih pobunjenika koji su se borili protiv komunizma u šumi, htjeli meni podvaliti vezu s

njima, da sam i ja s njima, da se borim protiv države i da želim zbaciti komunizam. To bi svakako zaslužilo 10-15 godina zatvora da sam uzeo to pismo, kao da sam dobio to od škripara. To je bio falsifikat, naravno, ali ni tu nisu uspjeli. Čim sam ja otišao, oni su uzeli ključeve od ovoga Rašića, Ljube, na silu ušli u kuću i radili što su htjeli. Pola godine je bila župa u njihovoj vlasti. Nakon pola godine biskup je digao kaznu sa župe i imenovao župnika. Po provincijalovoj odluci ja sam se nastanio na Širokom Brijegu i tu sam ostao pola godine radeći zajedno s dvojicom staraca i gvardijanom fra Vencelom Kosirom. Može se razumjeti da to nije bio odmor jer smo nas dvojica-trojica, koliko nas je bilo sposobno za rad, služili župu od 7.000 vjernika. Mislio sam odmoriti, međutim stigao je dekret da sam imenovan župnikom u župi Čerin.

Moje sjećanje na župu Čerin. Mogu reći da sam vrlo malo znao o nepravilnostima u Čerinu, a bilo ih je vrlo, vrlo mnogo. Naime, cilj je bio Partije da razori taj bročanski biser, pobožne, vjerne i radne ljude kojima komunizam nije mirisao. U svemu su bili protivni u onome što je taj sistem nudio. Naime, ljudi su se molili Bogu, išli u crkvu, radili svoj posao, uredno obrađivali svoju zemlju, a država, tj. komunizam, htio je da ih kolektivira pa da im rasprši to što je za njih bilo sveto i nenadoknadivo. Oni su se tomu opri. Komunisti su im najprije obećavali zlatna brda i doline, a kad ljudi nisu na to nasjeli, oni su na silu prešli i počeli su zatvarati sve one koji su se protivili kolektivu ili koji su govorili protiv kolektiva. I to su pošli upravo od onih najuglednijih i najvrjednijih domaćina misleći da kad njih svladaju, da će lako proći s

onima čiji imetak nije bio baš velik i bogat. I njima su obećavali da će slabostojeci biti bogatiji od onih, kako su ih oni zvali kulaka, koji koče »napredak«. Teško je opisati načine na koje su sve ljude u zatvorima prisiljavali da se potpišu za kolektiv. Nabrojiti ću samo neke od njih, jer nisam imao nikakve mogućnosti u takvom položaju da od ovih koji su preživjeli dobijem podatke, jer je riječ teško bilo izvući od onih koji su toliko teror na sebi podnijeli. Najradije su šutjeli o svom propaćenom životu. Njihov je izgled kada su bili pušteni iz zatvora govorio o njihovom »preodgoju«. Bilo je stavljanja ljudi do koljena u vodi preko noći, druge su s rukama na leđima prisiljavali da danonoćno bulje u jednu točku na zidu, da im ne daju nikada mira, da im oduzimaju hranu, da ih zaspaju soli pa im ne daju vode. Stalno su mlatili, ispitivali, maltretirali. Mnogima nije ni danas jasno što je to ljude držalo da ne pristanu i sebe i svoje ne upropaste. Ti su pametni i zreli ljudi bili svjesni da bi svojim potpisom za kolektiv upropastili sebe i svoju djecu i djecu svoje djece. To ih je držalo i vjera u Boga. Ostali su spremni i umrijeti, a ne upropastiti sebe i svoje. Koštalo ih je života, ali Partija nije uspjela učiniti svoj naum i taj kraj dovesti pod svoju komandu, tj. kolektivizirati i s tim ih uništiti. To su radili sa starijima, a mlađe su gonjali po prugama, po tzv. omladinskim prugama od Slavonije do Bosne itd. Gonili su ih da bi u njima ubili duh koji su imali, onaj pravi kršćanski, hrvatski duh. I kad je ta tiranija ugonjenja u radnu zadrugu prevršila svaku mjeru, Tito je izjavio da ljude ne treba silom goniti u kolektiv. To je čuo i pročitao negdje, ne znam kako, župnik prije mene fra Darinko Brkić i to je rekao narodu. Sutradan poslije te njegove izjave predsjednik Partije Đuro Pucar Stari iz Sarajeva poručio

je provincijalu da ga zatvori ili će ga oni zatvoriti. Što je provincijal mogao nego njega dignuti, a mene je postavio na Čerin.

Oko 15. lipnja 1950. došao sam s dekretom na Čitluk k dekanu fra Franji Ivankoviću da me on uvede u župu Čerin. Primopredaja župe obavljena je bez ikakvih poteškoća. Fra Darinko je ostavio sve u redu i predao obavljena posla i otišao na Humac, a ja sam ostao na Čerinu. Kako onda nije bilo vozila, ja sam s Čerina s dekanom fra Franjom Ivankovićem došao pješice iz Čitluka do Čerina. Čitavam putem meni je fra Franjo tumačio što se događa u Čerinu i bio je zabrinut kako ću se ja snaći kao mlad i neiskusni i nastupiti pametno u takvim prilikama. On mi je obećao dati potporu ako se obratim na njega kao iskusnijega. Prvi moj nastup bio je u tom vidu. Znao sam da će svaku moju riječ mjeriti na sto kantara i odlučio sam se ograditi od uplitanja u bilo kakve te poslove pa sam rekao, citiram: »Moje su me stariješine poslale ovamo za župnika umjesto fra Darinka koji ide u samostan na Humac. Moja je dužnost da se brigam za duhovnu stranu ove župe i župljana. U svim svojim potrebama duhovnim samo se obratite meni. Ne želim da mi itko išta šapće osim u ispovijedi. Govorite mi drugo sve na glas jer nemamo se mi čega bojati što se tiče vjere, pričat ćemo sve otvoreno.« Čini mi se po nekim znakovima da je to ulema u Mostaru shvatila kao da će moj nastup ići nekim drugim pravcem od prethodnika pa je odmah prekosutra došao u pohode terenski udbaša za Brotnjo, neki Đonko. Počastio sam ga s pola litra vina i s razmjenom običnih informacija, svakodnevnih. Tko, otkud i tako... Nakon pola sata

od sastanka očekivao sam nešto da će nabacivati na fra Darinka kojega je uspio potjerati, ali na moje čuđenje nije zucnuo ni riječi o njemu. Fra Darinko mi je rekao da mu je s prozora odnio i ukrao časoslov, brevijar. Za tjedan dana opet je došao. Tom sam mu prilikom dao do znanja da je rad vlasti do toga časa bio kontraproduktivan jer je htjela ovaj hercegovački krš usporediti sa sibirskim pustarama gdje se mogu napraviti kolektivne zajednice, a ovdje svaki čovjek obrađuje svoju vrtaču. I kad bi se to spojilo, to bi sve zajedno propalo i upropastilo se. Iako mi nije rekao da je tako, vidjelo se po njegovoj šutnji da i on odobrava tu stvar da je tu vlast kiksala u vezi kolektiva u Hercegovini.

Žšefu Ivanu Graniću kući prispio sam na ručak da mu predam i da mu vratim pismo jer bi on sigurno poslije ovoga napravio premetačinu i tako me optužio. To ga je začudilo, bio je iznenađen mojim upadom. Pitao me otkud mi to. Sve sam mu rekao, a on je aktivirao pištolj, opalio između naših nogu i metak je otišao u pod. »Eto vidiš«, reče, »da mi nije na pameti bilo da to radim, da pucam u te i u se.« »Ivane«, rekne mu ja, »ne ću ja praviti

nikakve zaključke. Nego, evo tebi tvoje i ja odoh.« Malo me ispratio ne znajući što bi od sebe. Da bi se branio, ne zna kako će, a da bi priznao još je teže. Ja sam otišao kući gdje su me fratri čekali na ručku zahvaljujući Bogu da sam ga upravo ja na vrijeme opazio jer bi inače uslijedila premetačina i kazna, istraga i zatvor. Naravno, još se tu nešto drugo meni montiralo i tako se tu podvalilo.

Župnik u Čapljini. Nakon svoga mandata nadao sam se malo mirnijem životu u kojem ne ću vječno ratovati. Dobio sam ono što sam se najmanje nadao. Dobio sam dekret po kojemu sam imenovan za župnika u Čapljini. Onda mi se činilo da bih radije dobio rješenje za zatvor u Zenicu, k drugoj braći, nego da idem u Čapljinu za koju se tada nitko nije od fratara sigurno otimao. Jer i oni u zatvoru imaju neku obranu, a u Čapljini se ja nisam nadao nikakvoj obrani jer mi je bilo poznato koliko je tu imao neprilika moj prethodnik fra Serafin Dodig s ukućanima u stanu, s kretanjem kroz čaršiju gdje su ga dječurlija i kamenjem obasipala, gdje su mu na crkvi svakodnevno pračkama prozore razbijali. I

dosta mu je bilo samo nekog veterinar koji je stanovao na katu, tik do njegove sobe, i tamo svakodnevno dogonio motor uza stepenište i tu ga palio na katu. I dovodio je obnoć nekakve curetine i čitavu noć bi to vrištalo i pjevalo... Uz to imali su i zajednički WC koji bi ujutro našao kao negdje na zapuštenoj seoskoj željezničkoj postaji. I kad nije više mogao tu izdržati, povukao se u samostanski mir, a mene je, eto, zapala ta kuća koja je samo za pastoralno osoblje namijenjena, a imala je toliko čeljadi da je pastoral imao samo tri sobe uključujući tu i kuhinju i ured. Tu su bili prije mene: šef banke i žena mu, šef komiteta dr. Šunjić, odvjetnik, apotekar, jedan penzioner iz Dretelja. Kad sam ja nastupio, njega nisam našao, valjda je svoju ulogu odigrao i otišao, taj zlikovac veterinar. Eto, u takvu sam Čapljinu poslan, dosta umoran od borbe na Humcu.

Svoje djelovanje započeo sam polovicom lipnja 1955. Odmah mi je upala u oči dosta bolna činjenica da u crkvi nedjeljom ima vrlo malo muškoga svijeta. Kako sam doznao, razlog je bio strašan pokolj koji je 1945. izvršila četničko-partizanska banda za zauzeća Čapljine na

ČAPLJINA, BOŽIĆNA ISPOVIJED 20. PROSINCA 1955. SLIJEVA: DON ALEKSANDAR ACO BORAS, KAPELAN FRA MIRKO ČOŠIĆ, DON JAKOV BAGARIĆ, FRA DRAGO STOJČIĆ I ŽUPNIK FRA EUGEN TOMIĆ

² Nije jasno zbog čega je fra Eugen ovo ovdje ubacio. Vjerojatno se to odnosi na njegov boravak u župi Tihljina.

viđenijim Hrvatima i Muslimanima, među kojima je bila i časna sestra Regina Milas koja se zatekla na svom poslu, u svojoj školi u Čapljini. Kad su došli partizani, nije se htjela povući. Kad nije htjela skinuti redovničko odijelo, odreći se svoga zvanja, partizanski je oficir odredio da i nju odvedu pred crkvu i da je tamo s još oko 120 spomenutih čapljinskih građana strijeljaju i ubace u zaostali njemački protuavionski bunker ispod katoličke crkve i to na vrlo bizaran način. Naime, najprije su ubili i u taj bunker ubacili časnu sestru Reginu, na nju su bacili ubijenog hodžu, a na oboje su onda ubacili ubijenog magarca i zavalili. Prije nego je strijeljana, ona je klekla i prekrizila se. Ustavši, skinula je prsten sa svoje ruke i pružila ga ubojicama, kao znak da im oprašta, što je mnogima od njih iduće noći donijelo nemiran san. Kako su sami poslije izjavljivali, njezina ih je smrt ošamutila. Ja o tome nisam ništa znao, ali eto sada vidim da je taj strah od zlikovaca bio razlog mnogima koji su se bojali prijeći prag crkve. Zato sam jedne nedjelje malo poslije nego sam nastupio u Čapljinu, na pučkoj misi rekao ovo: »Pokažite mi od 15 do 25, do 30, do 40 momaka, čovjeka... Dat ću dukat za njega.« Svijet se uzvrtio, žamorio, gledao, ali nitko nije digao ruku da dobije dukat. Nije bilo čovjeka, a nisam ni ja imao dukata. To me je potaklo da sam rekao: »Iduće nedjelje bit će pučka misa u Trebižatu, a rana u Dretelju.« I eto, otada su mise uvedene u tim filijalnim crkvama koje su bile, osobito ispočetka, više nego dobro posjećene jer im tamo nije ništa smetalo ni strah ni nemaština koja se osjećala kod većine tako da se nije imalo u što pristojno obući da se dođe u Čapljinu na misu. To je bio dodatni napor jer se išlo pješice. Ja sam tu išao, a moji su pomoćnici imali misu u župi.

Prve godine dali su mi pomoćnika fra Mirka Ćosića, profesora umjetnosti koji je u svoje slobodno vrijeme boravio kod Neretve i slikao. Druge godine dobio sam starijega, ali vrlo vrsnoga svirača, profesora muzike fra Sebastijana Lesku, ljubimca prirode. On je išao stalno po prirodi, čega je bilo u Čapljini dosta.

Da i Čapljince malo oslobodim straha, dao sam se na rad na crkvi koja je prije 15 godina ozidana i tako ostavljena za bolje dane. Kreč sam kupio u Neumu, složio ga s južne strane crkve. Kako vode nisam imao, jer smo vodu kao i drugi u Čapljini crpili iz zemlje, odlučio sam se na nešto što je bilo malo, ne malo nego mnogo presmiono za ono vrijeme. Naime, da tražim od sekretara komiteta Veljka Mandrapa, koji je stanovao u našoj kući u prizemlju, da mi on isposluje vodu od vojske koja je imala stacionar 20-ak tisuća vojnika u južnom dijelu Čapljine, koji su sebi izgradili vodovod iz Dretelja, a koji su doveli na čapljinsku Gradinu odakle se ta voda s visine prirodnim putem spuštala do kasarne. A i oficirske kuće, koje su bile oko naše kuće, imale su tu vodu i nitko drugi. Zato mi je ispala zgoda da ga zaletim upravo kad sam jedno jutro nosio kantu vode iz podruma. Nakon pozdrava spustih kantu na pod pa mu velim: »Šefe, da sam ja na tvom mjestu, ja bih se zaklao varenim krumpirom.« »Zašto?«, upita me iznenađen. »Evo vidiš zašto. Ja i ti, i mi ovdje, u ovoj kući svi pijemo ovu vodu iz podruma, a pokraj naše kuće teče čista, bistra voda, zdrava voda.« »Pa šta bi trebalo?«, upita me. »Pa trebalo bi da nam isposluješ vodu od vojske.« »Vojska ima svoju vodu i nema mogućnosti to dobiti jer i hotel drži labor i bokal u svojim sobama«, veli on meni. Istoga dana poslijepodne, valjda nije mogao podnijeti taj moj prigovor, kad se povratio s posla

pozvonio je i predao mi dozvolu da uzmem vodu i da tražim majstore i da to učinim. Zahvalio sam mu i odmah prvim vlakom odletio provincijalu fra Jerki Mihajloviću koji mi je odmah angažirao našega inženjera fra Pija Nuića i fra Mirka Magzana i majstora Ciprijana Vukojevića da odmah sutradan obave taj posao. Ja sam iste te večeri našao ljude da hitno prokopaju cestu pred našom kapijom kuda je išao vodovod, vodovodna cijev za Grabovinu. Milicija je okrenula glavnu cestu na sporednu, na stari grad, i sve je to bilo gotovo do rano poslijepodne kada je voda bila već uvedena od naše kapije u crkveno dvorište. Cesta zatvorena, put preusmjeren, fratar nadgleda poslove, jer tada nije bio običaj da fratar skida odjeću. Sve je to bilo onima koji su promatrali kao san. Jednima drago, a drugima trn u oku. Pogotovo onima kojima je bilo dobro poznato kako su htjeli da se crkva skloni i da preko nje ide veliki pravac ceste od kolodvora, preko čapljinskog polja pravac Ljubuški. Sve mi se čini da je on to uradio na svoju ruku jer voda prigodom rada nije zatvorena nego su nakon bušenja morali pustiti da prska dok su varili ventil. To je bilo vrlo teško gledati. Vidjelo se da je to vrlo slabo zavijeno jer su topole puno brže rasle nego dolje. Tu smo vodu ubačenu u dvorište razveli po dvorištu, po kući, po crkvi, gdje je god trebalo. Sada sam dobio mogućnost da ugasim kreč i da počnem raditi na nabacivanju crkve, koju sam najprije nabacio izvana a zatim i iznutra.

Ovdje moram spomenuti da je crkveno dvorište bilo u velikom neredu i na sama crkvena vrata bio je doveden neki stari, neupotrebljivi traktor koji su mom prethodniku, ne znajući što će s njim, ubacili pred crkvu. Samo su dvorište bez ikakve dozvole upotrijebili za veliku septičku jamu za sve okolne vojne

zgrade. To su gotovo svakodnevno radnici nešto oko toga radili, popravljali, jer je to stalno moralo biti pražnjeno. S druge strane crkvenih vrata bila je gomila pijeska na kojemu su se igrala djeca iz tih oficirskih zgrada. Sutradan po primitku dužnosti, vraćajući se od bolesnika, čim sam stupio u dvorište, djeca koja su se igrala najedanput su kriknula i počela bježati. Ja sam ih smijući se zaustavio i pitao zašto bježe. Jedan se odvaži pa mi kaže: »Ti ćeš nas istući.« »Tko je rekao da ću vas istući?«, upitam ga. »Onaj nas je prije gonio, nije nam dao ovdje igrati se.« »Jest«, velim. »On je gonio zločestu djecu koja nešto razbijaju, a vi se slobodno igrajte, neka vas, samo vi budite mirni. Vi ste dobri i vas ne će nitko goniti. Vi se lijepo igrajte, samo nemojte cvijeće trgati i štete praviti.« Djeca se smiriše i ja odoh u kuću. Iz kuće sam vidio njihove majke s prozora i svih strana kako gledaju i komentiraju što su djeca doživjela s ovim novim popom. Jedna drugoj su dobacivale: »Ovo nije onaj.«

Tu su u dvorištu radili radnici, pretežito muslimani, oko septičke jame. Nama je narod donosio smokava, grožđa i drugoga. Višak bih njima davao. Oni su bili željni. I onda su oni to, naravno, pričali kod svojih kuća i po kafanama pa je nekako malo otupila oštrica protiv fratra za kojim su čaršijom djeca znala dovikivati i pračkama ga gađati i dobacivati mu, na crkvi razbijati prozore. Zato mi je rekao fra Serafin da on nikad ne ide u Dretelj preko brda nego cestom, baš zbog toga njihovog dobacivanja. Meni se jednom žurilo pa sam zbog toga upravo okrenuo preko brda u Dretelj, kroz muslimanske kuće. I osjetio sam da je netko u blizini mene bacio kamenčić. A u isto sam vrijeme čuo ženski glas koji je glasno korio nekoga vičući: »Krmče jedno, zašto

se bacaš u čovjeka? Znaš li ti da je on naš spasitelj? Brzo dolazi ovamo!« Zaključio sam da je to žena jednog od onih koji su radili u dvorištu i s kojima sam ja koji put razgovarao i štogod im pružio. Tako se otopio led prema svećeniku i pomalo se otapao sve više. To sam vidio prolazeći čaršijom i malo tko bi prošao da ne bi pozdravio. Vidio sam usput i to da sve ide i uz pomoć Matišine ocjene koja je sigurno došla za mnom u Čapljinu. Ja sam za ono malo vremena ispraznio veći dio kuće, nabacio crkvu iznutra i izvana, dobio vodu koja nije imala mjere koliko nam je vrijedila i obilno je trošili, uveo mise u Trebižatu i u Dretelju i počeo normalno djelovati uz pomoć pomoćnika koji su slavili svete mise kao i ja i druge dužnosti radili.

Ovdje mogu spomenuti da sam u drugoj godini dobio na proljetnoj vizitki od provincijala fra Jerke Mihaljevića potporu da planirano završim i da će mi pomoći koliko god bude potrebno. Međutim, sila prilika učinila je svoje. Na samoj promjeni osoblja iskrasnio je problem Kongora, gdje je župnik obolio i trebao ga je netko zamijeniti. Teško je bilo tu službu ponuditi nekome

jer nije bilo dovoljno osoblja, a pogotovo nekoga tko bi se upustio u neodgodive probleme, rješavanje problema u toj župi, koja je tražila vrlo hitnu akciju jer je kuća i crkva bila u ruševnom stanju. Misleći valjda na moje snalaženje do tada, odrediše mene da idem tamo. Jedina promjena koja je te godine pala na promjeni osoblja bio sam ja. A mene je zamijenio moj profesor dr. fra Svetozar Petric, mostarski gvardijan, koji je prije isteka mandata primio župu Čapljinu. Vrlo su se začudili dvojica starijih kolega koji su mi donijeli tu vijest da sam premješten u Kongoru. Ja se nisam nimalo začudio ni iznenadio toj promjeni. Čuo sam poslije da se po Provinciji govorilo što li je Eugen skrivio pa je Kongoru dobio. I meni je bilo malo čudno jer mi je provincijal fra Jerko na godišnjoj viziti, malo prije, rekao da mi treba barem 6 godina da dovršim ovo što sam planirao. Tek kad sam došao u Kongoru i vidio tamošnje stanje, onda mi je stvar postala jasna. Nisu imali koga moliti, nisu imali prikladna čovjeka da se upusti da radi ono što bi trebalo raditi u Kongori. Svijetu nisam otvoreno ni rekao da konačno idem, nego sam

nešto smrsio o našim premještajima pa oni zapravo nisu ni shvatili da ja odlazim, a tek sam započeo. Ni pune dvije godine nisam boravio na području te župe. Zato je odmah iduće nedjelje došla delegacija. Došli su za mnom u Kongoru i donijeli darove i da se pozdrave jer, vele, nisu se imali kada ni pozdravit i da im je žao za te promjene.

Na župi Kongora. Dana 15. lipnja 1955. sjeo sam u imotski autobus s bratanom Anicom do Imotskog pa onda iz Imotskoga poslijepodne za Duvno, Županjac, danas Tomislavgrad. Ono malo prtljage i njezine i moje stavili smo u vreću i nešto drugih stvari u pletenu korpu. Nešto trešanja koje su nam donijeli susjedi stavili smo u krtočak i pozdravili se s južnom Hercegovinom. Moja je bratana pošla bez čarapa, u opancima. Ali smo 10-ak kilometara iznad Posušja morali potražiti toplu odjeću jer nas je snijeg zasuo toliko da je vozač imao posla da briše stakla za vidik. Kad smo došli u Duvno, bura je puhala, ali nije bilo padalina. S jednim vozačem našli smo se pred vratima samostana. Braća su nas dočekala i tu smo zanoćili. Ujutro iza

mise gvardijan je našao muslimana s najboljim konjima i kolima koji će nas prebaciti u Kongoru. Pošli smo oko 9 sati. Bura je puhala pa smo se dobro zavili da se zaštitimo od leda. Negdje oko 13 sati našli smo se nasred puta pred pravoslavnom crkvom, nešto manje od pola puta do cilja. Tu smo ručali što su nam oni pripremili. Put smo nastavili sve češće upirući pogled prema toj famoznoj Kongori ostavljajući sela iza sebe. Put je još od početka bio na volju kolara, koji je birao kuda bi lakše prošao jer nije bilo nigdje točno određenog puta kuda treba voziti. Pred samu noć stigli smo u Kongoru. Čim sam sišao s kola, ušao sam u crkvu tek toliko osvijetljenu danjim svjetlom da sam zapazio da ima unutra neugažena snijega. To znači da taj dan nitko nije u tu crkvu ušao. Ošamućen tom pojavom ušao sam u župnu kuću, u predvorje kuće u koju se ulazilo u kuhinju. Nisam dobro mogao raspoznati je li to drveni pod ili je nabijena zemlja ili je cement. Uz skromni namještaj opazio sam malu funoru koja nije naložena. »Zašto nije naložena?« Reče mi župnik da je pekara progorila pa ne može ložiti jer vrlo

FRA VESELKO SESAR I FRA EUGEN TOMIĆ

dimi. Nakon skromne večere, kruha i mesa, župnik je otrpao kolara u štalu na spavanje, gvardijanu je dao svoju sobu na katu, a ja sam ostao u toj sobi na klupi gdje su mi ležaj pripremili. Župnik fra Marinko snašao se na katu. Meni je bilo i tvrdo i hladno pa sam na sebe nabacio i kišnu kabanicu i pokrivač. Noć je prošla i osvanuo je vedar, ali buran dan. Poslije završetka običajne primopredaje pratitelj i gvardijan fra Mariofil Leko i fra Marinko sjeli su na kola i s kolarom otišli prema jugu, u Mesihovinu, gdje će fra Marinko s bratanom sjesti u autobus nakon 10 kilometara vožnje kolima i odjuriti za Hercegovinu u toplije i bolje krajeve. Knjige sam potpisao, iako primitak i izdatak nije bio uravnotežen. S obzirom na siromaštvo i župnikovu bolest, primio sam to bez ijedne riječi i prigovora. Nije fra Marinko bio kriv što je bio bolestan, što zbog najcrnje zime nije mogao ništa poduzeti da obrani crkvu od vjetra i od snijega i što je puk slabo brinuo za to stanje.

Učitelj mi je pričao da je taj mjesec, te glasovite '57., bila velika nevolja. Čitav mjesec ni fratar ni bilo tko drugi nisu imali vode s česme. Škola i crkva bile su prazne. Kasnije su pričali da su u Lipi, preko Ančića kuća, ljudi gonili stoku na pojila. Kad koju kuću obnoć zaveli snijeg i kada se vrata ne mogu otvoriti, onda ljudi probiju tunele, izlaze van. Nije to samo slučaj za Duvno, nego i kasnije kada sam bio u Posušju. Promet je išao osobnim autom koji je snijeg zatrpao više dana. Mogao sam i sam to doživjeti dok sam se jednom vraćao iz Vira pred Božić. Na uskom prolazu ispod Jukića kuća nadomak posuške crkve zapazili smo da je promet stao. Ljudi su doletjeli s lopatama, razgrnuli i oslobodili nas. To je bilo 1967. Eto, usput sam to spomenuo kao istinu koju sam doživio. Tada je tehnika

bila loša za razgrnuti, rađeno je rukama, a tu je cesta bila ispod njiva na koju je vjetar stalno nabacivao i nije se mogao dalje maknuti snijeg.

U Kongori je sunce zalazilo oko 13 sati, oko Božića, a u Borčanima je kasno izlazilo dok je Lipa bila u sredini i najravnija. Za sva ta sela postoje još uvijek dokazi prisutnosti rimske vladavine, jer se i danas vide udubljenja na kamenjima kuda su rimska kola vozila preko Lipe prema Rami. Može se metrom izmjeriti koliko su bili kotači na njihovim kolima razmaknuti. Kongora ni 1957. nije daleko odmakla od rimske mehanizacije. Kad sam dolazio u Kongoru 16. lipnja 1957., vidio sam kola zapregnuta kravom i kobilom zajedno. Vidio sam oca i kćeri kako se hrvu da to malo sjemena ubace u zemlju. Nikako se nije dalo spojiti, krava vuče na jednu stranu, a kobila na drugu. Ni ja u početku nisam imao ni konja ni vola ni bilo što osim kuće koja je prijetila rušenjem. Kuća je izvana bila divna, kamenom ozidana, ali unutra je crvotočina učinila svoje i u plafonima i u krovu. Poznata je stvar da je jelovina u Vranu zaražena crvom koji za kratko vrijeme učini svoje. Daskama sam podupirao daske na plafonu da ne padnu na krevet. Prozore sam ječmenim brašnom oštukao da ne pušu. Tako sam malo loge spremio za sebe, za bratanu i jednoga gosta pa sam se odmah dao na crkvu da je osposobim za službu.

Crkvu je ozidao pokojni fra Pavo Šimović 1925. – 1927., takvu je pokrio i ostavio. Naravno, otvori su bili postavljeni. Bila je pokrivena bez plafona. Vjetar je podigao stotinjak komada elemenata i onda su elementarne nepogode učinile svoje. Trulila je i gnjilila, bila je urušena, a tako je bilo i u kući. To je bila grobnica. To je trebalo izbaciti i novo staviti. A s čim? Nisam imao nijedne daske. Bog je providio. Sreo

sam u Duvnu fra Jerku Mihaljevića, provincijala koji me je premjestio iz Čapljine u Kongoru, i on mi je bez ikakva moga traženje pružio pomoć da započnem radnju. Kao prvo, na prvoj sam misi rekao župljanima da mi što prije dotjeraju nešto japije da se mogu popeti i ovo otkriveno pokriti. Sutradan je iz Mandina Sela žena dotjerala jednu bukovu gredicu, manju od 3 metra, dosta krivu. Čekao sam druge, ali nitko se nije pojavljivao. Otišao sam u šumariju potražiti dozvolu za sječu građe. Samo su mi dali, kao i drugima, 3 kubika. Ne imajući nikakva izlaza, morao sam se nekako snaći. Dao sam se u ilegalu. Kupio sam od župljana doznake kojima nisu trebale i koji nisu imali čime platiti. Ljeto 1957. bilo je u jeku. Gradnja je dolazila, a uz to sam kod Pejića u Lipi kupovao jablanove. U tu sam crkvu pozvao pilare iz Drežnice i zidare iz Rame. Crkva je započeta, nabacani zidovi, nabavljen pijesak, kreč, za krovnu konstrukciju velike grede i ispilane daske. Već je bila javna tajna da od ljudi otkupljujem doznake za građu.

Evo nevolje. Stigla je pozivnica da se prijavim miliciji na saslušanje u Mesihovini. Još je stigla pozivnica Leonu Joliću, popularnom Levanu, da se i on tamo nađe kao suradnik u mom poslu. Čim sam sjeo na stolicu, odmah me je zaletio neki udbaša, musliman iz Livna: »Kakve Vi malverzacije radite?« »Ne znam o čemu me pitate«, odgovorio sam. Na to on otvori svoju torbu, izvadi notes iz njega i pročita imenom i prezimenom sve ljude od kojih sam kupovao građu. »Znate li sada o čemu govorim?« »Nisam ja odavno u Kongori pa još ne poznajem te ljude«, odgovorih mu. Na to on kao bijesan skoči na noge, lupi šakom o stol, uze pištolj pa povika: »Imamo mi načina da doznamo istinu.« Na to se i ja skočim i istim

takvim tonom doviknem mu: »Nemate vi načina, jer ovo nije '45., nego '58.« Na to se on vrlo ljutito okrenu prema meni, upri prstom prema vratima i veli: »Napolje.« To sam vrlo poslušno i učinio. Zatvarajući za sobom vrata na ulazu samo sam tiho šapnuo drugooptuženom Levanu koji je trebao ući: »Levane, ništa ne priznaj.« On je doslovno to i učinio i domalo izjurio van isto kao i ja. Tako je ta naša lakrdija za par minuta bila dovršena uz veliki upitnik što će sve biti poslije toga. Idući s Levanom ravno uz Duvanjsko polje prema Kongori, razglabali smo posljedice koje bi mogle iz toga izaći. Ovdje moram spomenuti da je upravo taj snijeg 1. svibnja 1957. pao na šljive koje su cvjetale. Naša se prognoza nije ispunila. Ono što smo mi zamišljali da će biti grozno, ispalo je dobro. Trinaestoga dana poslije ovoga došlo je rješenje da je optužnica neosnovana i da se lišavamo krivnje. Odmah sam se dao na posao. Ramci, pilari...

Otišao sam u Split i tamo nabavio pocinčani pleh za krov crkve i salonit za kuću koja je bila pokrivena ciglom od cementa. Svaka ta cigla imala je na sebi rupicu i kroz te je rupice voda išla tako da je krov prokišnjavio na sve strane i gnjio od vlage. S crkve smo zbacili krovnu konstrukciju i postavili novu. Mate Dragičević, limar iz Čapljine, sa svojom je ekipom postavio limeni krov. Zatim smo nabacili plafon, zidove iznutra i izvana i pod betonirali i sve finirali i obojili. I oltar Srca Isusova, iz crkve s Humca, donijeli smo u Kongoru. U komadu smo ga cijelog prenijeli u kongorsku crkvu. Nije imala nikakva oltara prije toga. Još sam i tri velika luster izbačena iz te crkve prenio u Kongoru. Oni su bili iz crkve izbačeni i bačeni u podrum. To je bio plod liturgijske obnove da se iz crkva izbaci »kič«, a ja sam eto sve to u Kongoru prenio. ✍

Iz sadržaja

IZ LJETOPISA	4
STRATIŠTA	23
POBIJENI	27
GLAS O MUČENIŠTVU	33
ODJEK U PUKU	34
DJELA POBIJENIH	36
NATJEČAJ	39
POVIJESNE OKOLNOSTI	43
IZ VICEPOSTULATURE	56
PODLISTAK	57

STOPAMA POBIJENIH

glasilo Vicepostulature postupka mučeništva
»Fra Leo Petrović i 65 subraće«, XV., 2 (29),
Široki Brijeg, srpanj – prosinac, 2022.

Glavni i odgovorni urednik:
fra Miljenko Stojić, vicepostulator

Lektura i korektura:
Zdenka Leženić

Adresa:
Kard. Stepinca 14, 88220 Široki Brijeg
Avenija G. Šuška 2, 10040 Zagreb

Veza:
tel.: +387 39 700-325
faks: +387 39 702-936
e-pošta: mostar@pobijeni.info
internet: www.pobijeni.info

Grafički prijelom i tisak:
FRAM-ZIRAL, Mostar

Glasilo izlazi polugodišnje:
siječanj i srpanj

Stare brojeve, osim ovoga posljednjeg, možete u pdf obliku preuzeti sa stranica portala pobijeni.info u poglavlju Izdavaštvo.

Cijena pojedinog primjerka:
3 KM; 12 KN; 3,75 EUR; 4,25 CHF; 6,50 USD; 6,50 CAD

Godišnja pretplata (s poštarinom):
BiH 7,5 KM; RH 33 KN; EU 7,5 EUR; CH 8,50 CHF; SAD 13 USD;
Canada 13 CAD

Slanje pretplate, dobrovoljnih priloga...:

- poštanskom uputnicom
- UniCredit Bank d.d. Mostar; Korisnik: Hercegovačka franjevačka provincija; Svrha: prilog Vicepostulaturi
br. računa: 3381602276649744
devizni račun:
IBAN: BA393381604876650839
SWIFT: UNCRBA22

ISSN: 1840-3808

Urednikova riječ

fra Miljenko Stojić

Dragi čitatelji!

Dok nam upravo prijete, tamo na jesen, podinačicom podinačice pošasti Covid-19, na svjetlo dana puštamo još jedan broj našega glasila. Primijetih da je već punih 15 godina kako to glasilo traga za istinom o pobijenim hercegovačkim franjevcima i o pobijenim članovima vjernoga puka Božjega. Istina, samo iz vremena Drugoga svjetskoga rata i poraća, ali to traganje doziva nam u pamet da bi netko trebao počti tragati i za ostalima našima ubijenima na pravdi Boga u nekim drugim vremenima. Samo se tako gradi zdrav i pobjednički identitet.

Ovo suvremeno doba to, pak, u posljednje vrijeme pretače u govor o kulturi sjećanja. Kršćanstvu je sve odavno jasno. Ono je cijenilo i cijeni svakoga čovjeka bez obzira na vjeru i boju kože. Svi smo djeca Božja. Na žalost, nekima u hrvatskome društvu, kako onom vjerničkom dijelu tako i onom nevjerničkom, još kao da sve nije jasno. Istina o prošlosti gura se pod tepih, ne želi se o njoj progovoriti jasno i glasno, njeguje se kult nezamjeranja, lakta se i grabe se položaji. Do kada tako? Očito dok ne izgubimo tu prošlost, a s njom i slobodu te državu.

Koliko je važno u pravo vrijeme donijeti pravu odluku dobro nam pokazuje i film Dominika Sedlara *Razgovor*. Napravljen je na temelju prijepisa sudbonosnoga razgovora 1945. između Josipa Broza Tita i nadbiskupa Alojzija Stepinca. Prvi gradi kraljevstvo zemaljsko bez Boga i zločinačko po svojoj mjeri, drugi gradi kraljevstvo nebesko s Bogom i prijateljsko čovjeku kroz Crkvu u hrvatskome narodu. Jakov Sedlar, koji je pronašao taj prijepis, pod prisegom je posvjedočio da je nesretni Tito priznao da je zapovjedio ubojstvo franjevac na Širokom Brijegu (čitaj svugdje), odnosno da on nije ništa mijenjao u tom pronađenom zapisu. Pročitajte kratko o tome u glasilu i obvezno pogledajte film *Razgovor*. Nemojte da vam se dogodi da nemate vremena za njega, ali da imate vremena za govor ovog bezbožnog suvremenog vremena kroz medije, i na razne druge načine, sedam dana u tjednu. Trebali bismo kao kršćani konačno shvatiti da je naš govor ispravniji i bolji od govora bezboštva.

Neka budućnost bude Božja i naša. Bit će budemo li to htjeli.

Mir vam i dobro!

Dekret pape Urbana VIII.

U skladu s dekretom pape Urbana VIII. i uredbom II. vat. sabora izjavljujemo da ne želimo preteći sud Crkve kome se potpuno podvrgavamo. Riječi »mučenik«, »mučeništvo«, »čudesa« i slično imaju u ovom glasilu samo vrijednost ljudskog svjedočenja. »Prema odredbama vrhovnog svećenika Urbana VIII., zabranjeno je da sluga Božji, bez prethodnog dopuštenja Svete Stolice, bude predmetom javnoga crkvenog štovanja. Te odredbe nipošto ne priječe privatnu pobožnost sluzi Božjem, niti spontano širenje njegova glasa svetosti ili mučeništva i znakova. (čl. 117, § 1. i 2.)

Ako nije pronađeno nepropisno štovanje, biskup ili njegov ovlaštenik pristupa sastavljanju izjave o neiskazivanju štovanja, tj. izjave kojom se potvrđuje da se odluke Urbana VIII. poštuju. (čl. 119, § 1.)«

Iz Upute Majka Svetaca